

Х 629. 4р.
П 36

9/95к

М/ОУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ПЛАНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ
ДО ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ
ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ПРАКТИКУМ З КРИМІНАЛІСТИКИ”**

Харків
1998

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ПЛАНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ
ДО ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ
ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ПРАКТИКУМ З КРИМІНАЛІСТИКИ”**

для студентів V курсу

Українська академія права та поліції
Душанбе

Харків
1998

Плани та методичні поради до практичних і лабораторних занять з навчальної дисципліни "Практикум з криміналістики" для студентів V курсу/Уклад.: Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Матусовський Г.А. та ін. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. - 52 с.

Укладачі: В.Ю. Шепітько,
В.О. Коновалова,
Г.А. Матусовський,
Н.М. Ахтирська,
О.П. Бушан,
В.Г. Грузкова,
В.О. Литвиненко,
Ш.Ш. Ярамиш'ян

Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою академії (протокол № 4 від 09.04.1998 р.)

Видання здійснено при технічній допомозі консорціуму "Верховенство права".
Контракт Агентства Міжнародного розвитку США.
Адреса: Україна, 252033, Київ, вул. Саксаганського, 6.

**Тема 1. ТЕХНІЧНА ОСНАЩЕНІСТЬ СЛІДЧОГО АПАРАТУ.
ЗАСОБИ ВИЯВЛЕННЯ, ФІКСАЦІЇ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ**
(4 год.)

П л а н

1. Значення наукових криміналістичних методів і засобів у вдосконаленні діяльності слідчого апарату при розслідуванні та запобіганні злочинів.
2. Комплекти науково-технічних засобів слідчого, оперативного працівника, спеціаліста-криміналіста.
3. Пересувна лабораторія прокурора-криміналіста.

Обладнання та матеріали

1. Комплекти науково-технічних засобів: слідча валіза (криміналістичний комплект слідчого "Москва"); валіза криміналіста ВК-1 (уніфікований набір для огляду місця події); валіза криміналіста ВК-4 (набір для проведення пошукових робіт); валіза державтоінспектора ВД-1 (набір для огляду місця дорожньо-транспортної події).

2. Пересувна лабораторія прокурора-криміналіста (огляд провадиться на учбовому полігоні кафедри криміналістики).

На початку заняття вивчаються комплекти науково-технічних засобів слідчого, оперативного працівника, спеціаліста-криміналіста (див. рис. 1-4).

Друга частина заняття присвячена обговоренню питань щодо засобів виявлення, фіксації та вилучення слідів залежно від різних умов слідоутворення, особливостей обстановки місця події. З цією метою студенти вирішують завдання 1-16, пов'язані з визначенням науково-технічних засобів, які застосовуються під час виявлення, фіксації та вилучення слідів рук, ніг, шин коліс автомобіля, знарядь та інструментів, крові тощо.

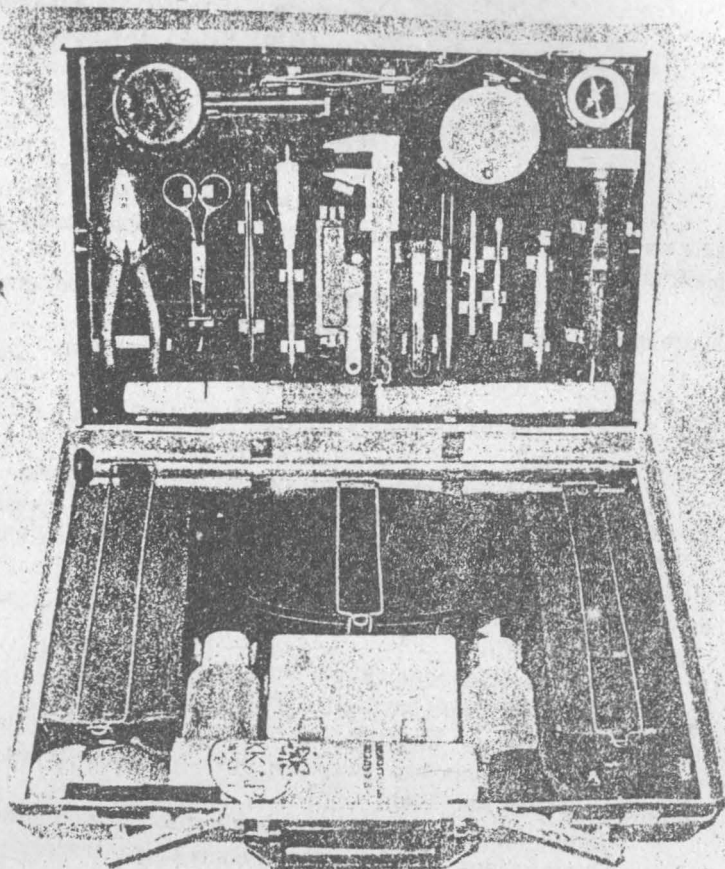

Рис. 1. Слідча валіза (криміналістичний комплект слідчого "Москва")

ПЕРЕЛІК ОБЛАДНАННЯ ТА МАТЕРІАЛІВ СЛІДЧОЇ ВАЛІЗИ
(КРИМІНАЛІСТИЧНОГО КОМПЛЕКТУ СЛІДЧОГО "МОСКВА")

1. Лупа 3,5^x.
2. Пристосування для дактилоскопування пальців трупа.

3. Рулетка 10 м.
4. Рулетка сталева 2 м.
5. Штангенциркуль.
6. Пасатижі.
7. Ножиці.
8. Пінцет.
9. Викрутка (з 3-ма змінними стержнями).
10. Індикатор напруги з викруткою 10-500.
11. Ніж складаний.
12. Магнітна головка з шарнірним пристроєм.
13. Склоріз алмазний.
14. Ліхтар акумуляторний.
15. Сургуч, пластилін, нитки сурові, голки (в круглому пеналі).
16. Деталі щупа для ґрунту.
17. Рукоятка щупа.
18. Комплект пристосувань для виявлення і фіксації поверхневих слідів рук, губ, ніг та взуття:
  - а) дактилоскопічні щіточки;
  - б) магнітна щітка;
  - в) порошки для обпилювання;
  - г) дактилоскопічна плівка (світла і темна);
  - д) йодна трубка;
  - е) гумовий міх;
  - ж) ріжок пульверизатора;
  - з) лупа 7^х;
  - і) набір для дактилоскопування.
19. Комплект з пристосуваннями і матеріалами для роботи з силіконовими пастами:
  - а) паста синтетичного каучуку "СКТН" (у тубиках);
  - б) паста "У-4" (у тубиках);
  - в) каталізатор № 18 для пасти "СКТН";
  - г) каталізатор № 21 для пасти "У-4";
  - д) скальпель.
20. Овальний пластмасовий пенал:
  - а) порошок гіпсу;
  - б) ложка пластмасова;
21. Поліетиленові флакони для рідини:
  - а) дакрила чи перхлорвініла;
  - б) люмінола.

22. Пенал:
- а) люмінол;
  - б) реактив Воскобойнікова;
  - в) піпетки;
  - г) баночки для збору мікрочасток;
  - д) клейка стрічка (для пакування);
  - е) засоби для надання першої медичної допомоги.
23. Аерозольний балон з рідким газом “Фреон-12”.
24. Металевий затискний держак для сполучення аерозольного балона з поліетиленовим флаконом.
25. Папка:
- а) бланки слідчих документів;
  - б) металевий планшет;
  - в) компас;
  - г) цанговий олівець і гумка;
  - д) лінійка;
  - е) розсувний косинець;
  - ж) поліетиленові пакети;
  - з) довідник з огляду місця події;
  - і) каталог кольорів з набором 112-ти відбитків.
26. Фотокомплект слідчої валізи (в окремій сумці):
- а) фотокамера “Зеніт-Е”;
  - б) змінний об’єктив “Мир-1”;
  - в) бленда;
  - г) світлофільтри;
  - д) подовжувальні кільця;
  - е) фотоспалах “ФІЛ-11М”;
  - ж) штатив-струбцина;
  - з) ручний калькулятор експозиції;
  - і) масштабна лінійка;
  - к) цифрові показчики.

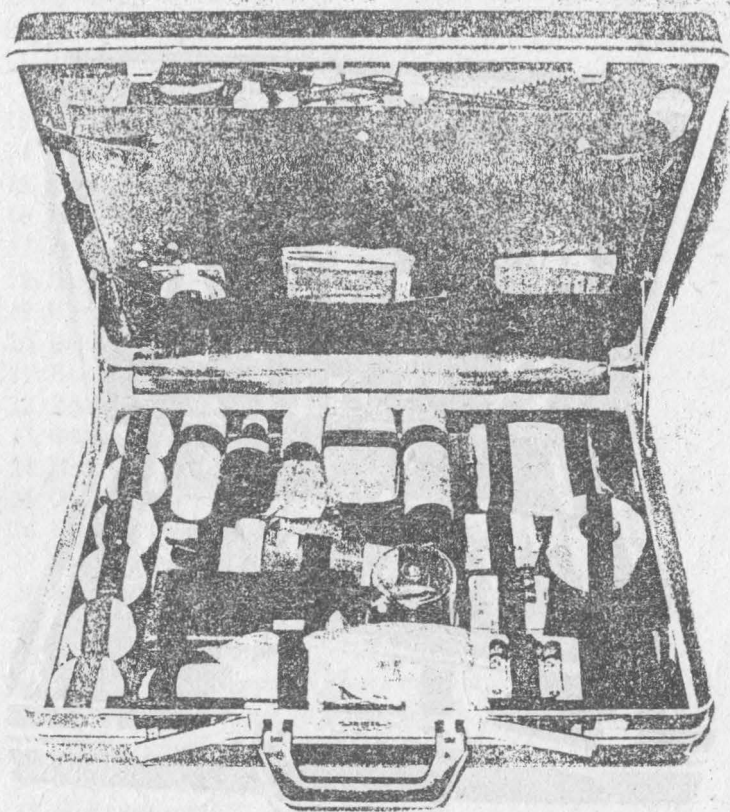

Рис. 2. Валіза криміналіста ВК-1 (уніфікований набір для огляду місця події у двох позиціях) (див. також с. 8). Технічні дані набору: 1) габаритні розміри (мм) — не більше 500x400x150; 2) вага (кг) — не більше 13

Рис. 2. Закінчення

КОМПЛЕКТ ВАЛІЗИ КРИМІНАЛІСТА ВК-1

1. Фотоапарат "Київ-19М".
2. Фотооб'єктив змінний ширококутний "Мир-24Н".
3. Світлофільтр ЖЗ до змінного об'єктиву.
4. Світлофільтр УФ до змінного об'єктиву.
5. Фототросик.
6. Фотоштатив.
7. Фотоспалах електронного типу "Unomat-24".

8. Фотоплівка шириною 35 мм.
9. Номерки 0-9.
10. Шпиці для номерків.
11. Підставки для номерків шарнірні.
12. Шпиці для підставок.
13. Щітка магнітна.
14. Флакони до дактилоскопічних порошків.
15. Клейка стрічка ЛТ-19.
16. Клейка стрічка ЛТ-38.
17. Лупа 3^x з підсвічуванням.
18. Лак для волосся (флакон).
19. Щітка флейцова.
20. Валик дактилоскопічний.
21. Ложка для дактилоскопування.
22. Ложка для дактилоскопування з гумкою.
23. Фарба друкарська.
24. Пластина з оргскла 40x90.
25. Пластина з оргскла 90x130.
26. Пробірка з пробкою.
27. Пакет поліетиленовий з замком.
28. Конверт.
29. Шнур подовжувальний електричний — 5 м.
30. Устрій зарядний.
31. Елементи живлення до лупи з підсвічуванням.
32. Елементи живлення до фотоспалаху.
33. Ліхтарик акумуляторний.
34. Рулетка 10 м.
35. Ніж складаний.
36. Штангенциркуль 0-125.
37. Молоток 200 г.
38. Плоскогубці.
39. Ключ універсальний.
40. Пенал для предметів, вказаних за поз. 10-12.
41. Ножівка по металу.
42. Ножівка по дереву (змінне полотно).
43. Стамеска 10-16 мм.
44. Ручка з цанговим затиском.
45. Викрутка ($a = 0,5$).
46. Викрутка ($a = 1,5$).
47. Викрутка ($a = 1,0$).

48. Викрутка годинникова.
49. Викрутка хрестоподібна.
50. Викрутка з індикатором напруги.
51. Пінцет анатомічний.
52. Пінцет хірургічний.
53. Пінцет з відігнутих кінцем.
54. Скальпель.
55. Зубило.
56. Бурав.
57. Надфіль плоский.
58. Надфіль круглий.
59. Терпуг тригранний.
60. Склоріз.
61. Викрутка призматична.
62. Компас.
63. Ножиці.
64. Пластилін (кг).
65. Пакет перев'язочний (бинт).
66. Розчин зеленки (флакон).
67. Лейкопластир.
68. Калія перманганат (флакон).
69. Піпетка.
70. Мильниця.
71. Мило туалетне.
72. Присипка дитяча.
73. Рукавички гумові.
74. Рушник.
75. Серветка з тканини.
76. Флакон для дезінфікуючого розчину.
77. Шнур для огорожування (25 м).
78. Блокнот.
79. Папка для паперів.
80. Олівець з гумкою.
81. Олівець "Склограф".
82. Ручка кулькова.
83. Бланки дактилокарт.
84. Папір.
85. Таблиця до протоколу огляду місця події.
86. Лінійка.
87. Фотолінійка.

88. Транспортир.
89. Довідник з огляду місця події.
90. Елементи живлення до фотоапарата.
91. Шкатулка для предметів, вказаних за поз. 65-69.

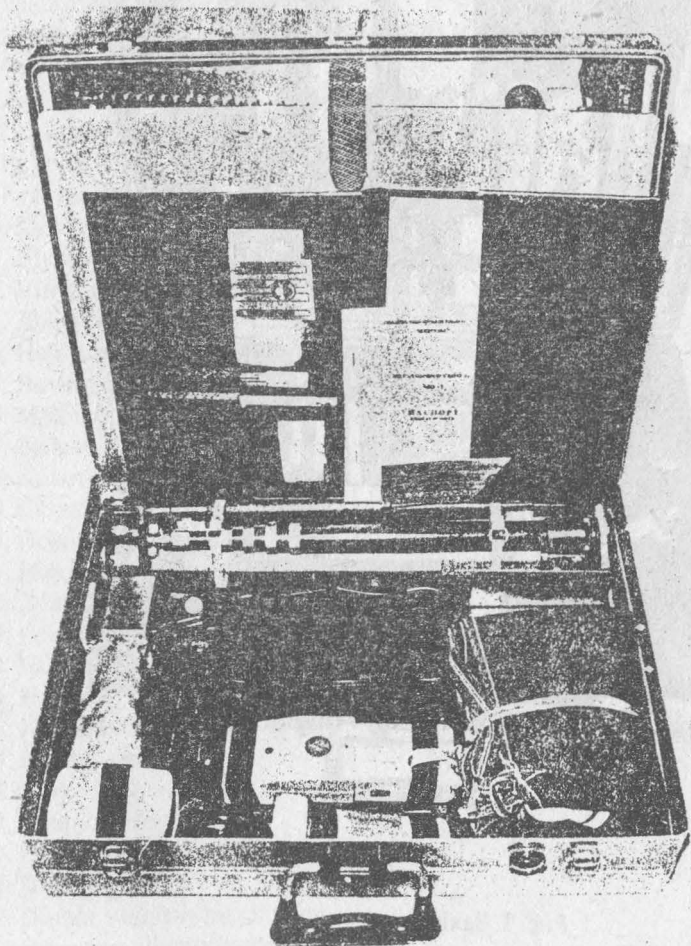

Рис. 3. Валіза криміналіста ВК-4 (набір для проведення пошукових робіт у двох позиціях)(див. також с. 12). Технічні дані набору:

- 1) габаритні розміри (мм) — не більше 550x450x180;
- 2) вага (кг) — не більше 22

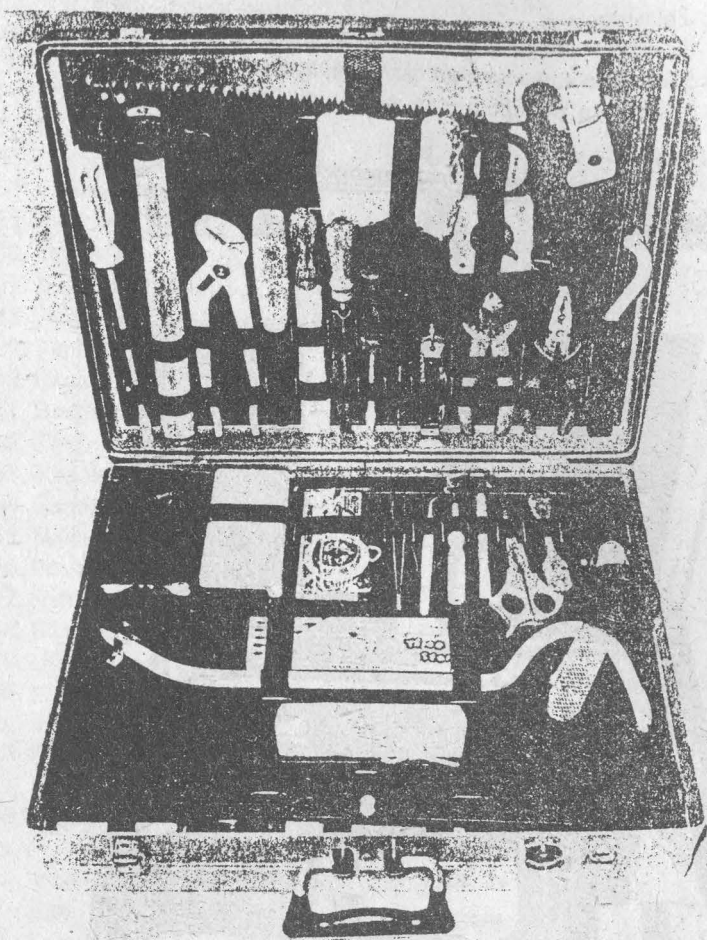

Рис. 3. Закінчення

КОМПЛЕКТ ВАЛІЗИ КРИМІНАЛІСТА ВК-4

1. Металошукач.
2. Ліхтарик акумуляторний.
3. Дзеркало оглядове.
4. Шнур подовжувальний електричний (5 м).
5. Розгалужувач електричний.
6. Лампа освітлювальна.
7. Перехідник до клем акумулятора.
8. Рулетка (2 м).
9. Рулетка (10 м).
10. Лупа з підсвічуванням.
11. Щуп розбірний (1,5 м).
12. Шнур для огороження (25 м).
13. Дрель електрична.
14. Набір свердел.
15. Ломик-фомка.
16. Молоток 400 г.
17. Зубило.
18. Долото.
19. Склоріз.
20. Ножівка по металу.
21. Ножівка по дереву.
22. Лопатка саперна.
23. Сокирка.
24. Ніж складаний багатопредметний.
25. Плоскогубці.
26. Кусачки-бокорізи.
27. Ключ універсальний.
28. Викрутка (a=1).
29. Викрутка (a=1,5).
30. Викрутка хрестоподібна.
31. Пінцет прямий.
32. Пінцет з відігнутих кінцем.
33. Викрутка з індикатором напруги.
34. Компас.
35. Магнітний підйомник.
36. Ножиці.
37. Штанга для магніту розбірна.

ча.
38. Штанга складана для дзеркала оглядового і металошука-

39. Набір кольорової крейди.
40. Набір кольорових олівців (фломастерів).
41. Пакети поліетиленові з замком.
42. Пакети поліетиленові 300x500.
43. Терпуг плоский.
44. Терпуг тригранний.
45. Рукавички гумові (пара).
46. Фартух (халат).
47. Стрічка ізоляційна.
48. Клейка стрічка ЛТ-19.
49. Мильниця.
50. Мило туалетне.
51. Рушник.
52. Папка для паперів.
53. Папір (аркушів).
54. Ручка кольорова.
55. Олівець з гумкою.

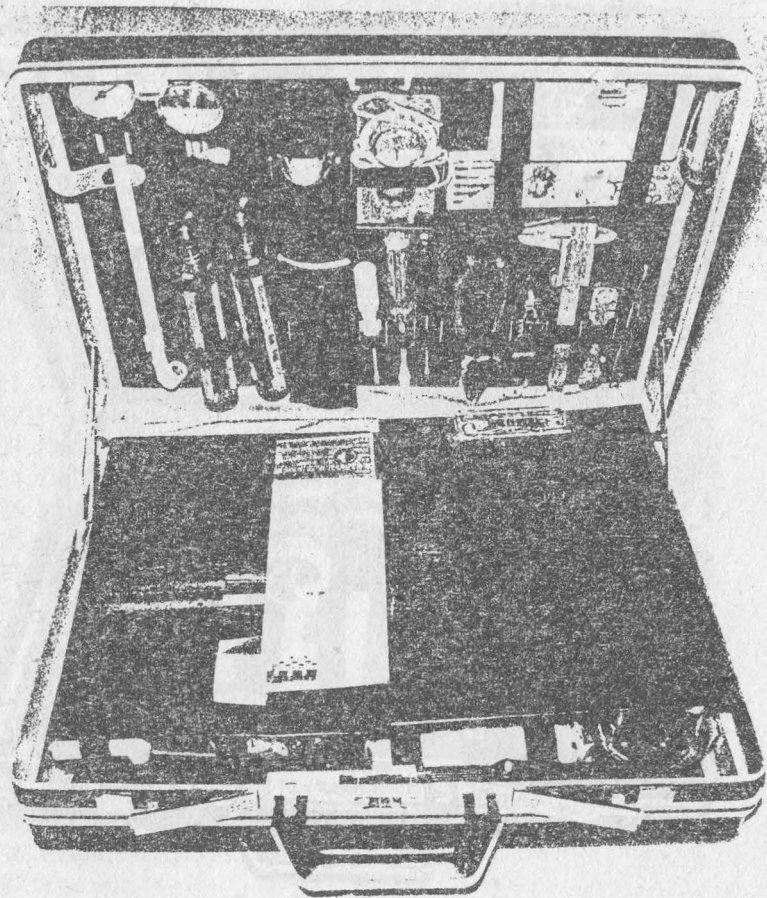

Рис. 4. Валіза державтоінспектора ВД-1 (набір для огляду місця дорожньо-транспортної події у двох позиціях)(див. також с. 16).
Технічні дані набору: 1) габаритні розміри (мм) — не більше 500x400x150; 2) вага (кг) — не більше 11

Рис. 4. Закінчення

КОМПЛЕКТ ВАЛІЗИ ДЕРЖАВТОІНСПЕКТОРА ВД-1

1. Паспорт.
2. Фотоапарат "Київ-19М".
3. Фотооб'єктив змінний ширококутний.
4. Світлофільтр ЖЗ до змінного об'єктиву.
5. Світлофільтр УФ до змінного об'єктиву.
6. Фотоспалах.
7. Фотоплівка 35 мм.
8. Елементи живлення для фотоапарата.

9. Ножиці.
10. Бинт (пакет перев'язочний).
11. Лейкопластир.
12. Калію перманганат (флакон).
13. Розчин зеленки (10 мл).
14. Піпетка.
15. Пробірка з пробкою.
16. Серветки з тканини.
17. Шнур огороження — 25 м.
18. Мильниця.
19. Мило туалетне.
20. Рушник.
21. Присипка дитяча.
22. Рукавички гумові (пара).
23. Пакет поліетиленовий з замком.
24. Пакет поліетиленовий 200x300.
25. Манометр шинний (0-0,4 МПа).
26. Манометр шинний (0-1,2 МПа).
27. Викрутка хрестоподібна.
28. Викрутка ($a=0,5$).
29. Викрутка ($a=1,0$).
30. Пінцет.
31. Плоскогубці.
32. Ніж складаний.
33. Склоріз.
34. Рулетка 50 м.
35. Рулетка 2 м.
36. Штангенциркуль.
37. Компас.
38. Ліхтарик акумуляторний.
39. Набір кольорової крейди.
40. Набір для контролю тверезості.
41. Ліхтар аварійної зупинки.
42. Набір кольорових олівців.
43. Жезл регулювальника.
44. Планшет.
45. Курвиметр.
46. Лінійка.
47. Олівець з гумкою.
48. Ручка кулькова.

49. Блокнот.
50. Папка для паперів.
51. Папір (аркушів).
52. Фотолінійка.
53. Транспортир.
54. Конверт.
55. Номерки 0-9.
56. Шпиці для номерків довгі.
57. Шпиці для номерків короткі.
58. Насадки для номерків шарнірні.
59. Пенал для спиць та насадок.
60. Лупа з підсвічуванням.
61. Пристрій зарядний універсальний.
62. Елементи живлення для жезла.
63. Елементи живлення для лупи, ліхтаря аварійної зупинки та фотоспалаху.

ПЕРЕСУВНА ЛАБОРАТОРІЯ КРИМІНАЛІСТА

Така лабораторія скорочено називається АПР-1. Вона сконструйована на шасі автомобіля, який призначений для транспортування вантажів не тільки по шляхах усіх видів, але й в умовах бездорожжя. Автомобіль здатний розвивати швидкість до 95 км/год.

Ця лабораторія розміщена у суцільнометалевому кузові вагонного типу.

Спеціальне обладнання забезпечує опалювання і вентиляцію кабіни та приміщення лабораторії. Салон призначений для перевезення людей, які використовують лабораторію для виконання різних процесуальних та технічних дій: допит, застосування апарата звукозапису, робота з речовими доказами, складання протоколів та ін. У затемненому відділенні можуть бути виготовлені фотографії відбитків та проводяться попередні дослідження речових доказів, що потребують світломаскування (наприклад, люмінесцентний аналіз в ультрафіолетових променях).

Лабораторія обладнана технічними засобами, які можна умовно поділити на 7 груп.

1. Електротехнічне обладнання

1. Генератор.

2. Попередні поворотні фари.
3. Протитуманна фара.
4. Опалення салону електричне (або водяне).
5. Випрямляч кремнієвий.
6. Акумуляторні батареї (основна, додаткова).
7. Лампи "Альфа" (2 шт.).
8. Світильники типу "Луч-300" на 12 В (2 шт.).
9. Світильник типу "Луч-1000" або "Луч-500" на 127-220 В.
10. Штатив для світильників (2 шт.).
11. Котушка "ТК-2" з кабелем (50 м).
12. Розетка струму 12 В (3 шт.).
13. Зовнішня герметична розетка.

II. Засоби зв'язку

1. Мегафон "ЕМ-2".
2. Сирена електрична "С-60".
3. Світловий маяк-мигалка (синій).
4. Радіотелефон.

III. Засоби для виявлення, фіксації, вилучення і попереднього дослідження доказів

1. Щуп для дослідження ґрунту.
2. Бур ручний.
3. Електрощуп.
4. Прилад для вилучення зразків пилу.
5. Лупа бінокулярна "БЛ-2".
6. Бінокль польовий.
7. Магнітофон.
8. Друкарська машинка.
9. Валіза прокурора-криміналіста.
10. Набір реактивів для експрес-дослідження.
11. Кінокамера.
12. Протигаз.
13. Електроліхтарик.
14. Термометр.
15. Барометр.
16. Каністри місткістю 5 та 20 літрів.

IV. Фотоєдділ

1. Портативний прилад для проявлення.
2. Штатив зі штангою.
3. Пристрій для мікрзйомки.
4. Екран для зйомки речових доказів.
5. Лінійка для масштабних зйомок.
6. Стрілки вказівні.
7. Цифрові таблиці.
8. Фотозбільшувач портативний.
9. Рамка 13x18 для встановлення кадрів.
10. Ліхтар лабораторний.
11. Кюветки 13x18.
12. Фотобачок.
13. Посудина для фоторозчинів.

V. Протипожежні засоби та інструменти

1. Вогнегасник.
2. Сокира.
3. Лопата саперна (2 шт.).
4. Монтажна лопатка-лапка.
5. Ножиці по металу.
6. Ножівка по металу.
7. Ножівка по дереву.
8. Полотно запасне до ножівки по металу.
9. Зубило.
10. Долото.
11. Молоток слюсарний.
12. Сумка з набором інструменту для водія.

VI. Допоміжні технічні засоби

1. Металевий багажник з дерев'яним настилом.
2. Багажний ящик.
3. Драбина.
4. Канат альпіністський 25 м.
5. Огороджувальний шнур.
6. Стільці складані 2 шт.
7. Брезент.

8. Стівбчики для огороження місця події.
9. Відро оцинковане.

VII. Спеціальний одяг та санітарні засоби

1. Плащ непромокальний.
2. Протиіпритні панчохи (2 пари).
3. Фартух із клейонки.
4. Рукавиці бавовняні.
5. Рукавички гумові діелектричні.
6. Аптечка.

Завдання 1. Під час огляду місця події слідчий припустив, що на полірованих дверцятах шафи можуть бути залишені сліди рук злочинців.

Які засоби необхідно використати для виявлення, фіксації, вилучення і упаковки слідів?

Завдання 2. На внутрішній поверхні скла прилавка магазину слідчий виявив маловидимий потожировий слід папіярного візерунку.

Назвати засоби, що необхідні для фіксації та вилучення вказаного сліду?

Які засоби потрібні для перевірки версії про можливість залишення цього сліду кимось із працівників магазину?

Завдання 3. Під час огляду складу продовольчих товарів на підвіконні знайдено осколки скла, на одному з яких виявлено слід пальця.

Якими засобами треба зафіксувати даний слід, а також вилучити та упакувати його?

Завдання 4. Під час огляду місця знаходження трупа невідомої особи (галявина в приміській зоні) слідчий виявив пляшку з під вина і дві склянки з білої пластмаси.

Які засоби будуть потрібні для виявлення слідів пальців, що можливо залишилися на вказаних предметах?

Як такі сліди можна зафіксувати?

Які засоби необхідні для перевірки можливості залишення слідів пальців особою, труп якої знайдено на місці події?

Завдання 5. На внутрішній поверхні скоби нікельованої дверної ручки під час огляду виявлено чотири сліди пальців рук (враховуючи їх розташування — сліди одночасного обхвату).

Які засоби доцільно використати для вилучення таких слідів?

Завдання 6. Під час огляду кімнати, де знаходився труп громадянина С., слідчий виявив криваві сліди папілярних візерунків на скляній поверхні електролампочки.

Якими засобами можна зафіксувати дані сліди?

Яким чином треба вилучити їх?

Завдання 7. Під час огляду вкраденого злочинцями автомобіля слідчий припустив можливість знаходження слідів пальців на ручках, склі дверей, рулевому колесі та інших деталях. При цьому слідчий враховував особливості поверхні деталей автомобіля, на яких може бути наліт пально-мастильних матеріалів.

Як повинен діяти слідчий при виборі засобів фіксації та вилучення вказаних слідів?

Завдання 8. На місцевості біля магазину, з якого було вчинено крадіжку, в траві, покритій росою, слідчий виявив ярлики (картонні). Не виключалося, що ярлики були відірвані злочинцями від викрадених речей.

Якими засобами треба користуватися для виявлення, фіксації та вилучення слідів пальців, що можливо залишилися на ярликах?

Завдання 9. Під час огляду місця пожежі слідчий виявив пластмасову флягу з залишками пальної рідини.

Якими засобами можна виявити сліди пальців на флязі?

Завдання 10. У результаті огляду приміщення складу, з якого була вчинена крадіжка, виявлено розірвані паперові упаковки готової продукції. Аналіз обстановки, здійснений слідчим разом із спеціалістом-криміналістом, давав підстави припускати існування слідів пальців на обривках упаковки. Одночасно з оглядом місця події було вжито оперативно-розшукових заходів і вдалося затримати Б., підозрюваного в крадіжці.

Які засоби необхідні для виявлення слідів пальців на папері й визначення їх належності підозрюваному Б.?

Завдання 11. На місці розбійного нападу на громадянина В. слідчий виявив на піщаному ґрунті слід підшви взуття, на дні якого були частки хвої і сухі стеблини трави.

Які засоби мають бути використані для підготовки сліду до фіксації?

Завдання 12. На оштукатуреній цегляній стіні зерносховища виявлено пролам. Навколо нього добре видні сліди дії знарядя

злому.

Якими засобами потрібно зафіксувати сліди злому на штукатурці?

Завдання 13. На місці події в слідах взуття слідчий виявив частки, схожі на тирсу. В слідах злому дверей за допомогою лупи виявлено окремі крапління, що нагадують частки металевої окалини.

Якими засобами слід зібрати і зберегти вказані частки?

Завдання 14. Під час обшуку в квартирі З., який підозрюється в розбійному нападі, пов'язаному з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, слідчий виявив випрану та випрасовану сорочку зі слідами невизначеного відтінку.

Якими засобами можна визначити відтінок плям на сорочці?

Завдання 15. Під час обшуку в будинку обвинуваченого Ж. слідчому здалося підозрілою його поведінка. Ж. намагався відвернути увагу від господарської прибудови. Дана обставина наштотхнула слідчого на припущення щодо місця вчинення вбивства.

Якими засобами повинен користуватися слідчий під час обшуку для перевірки версії?

Завдання 16. Під час підготовки до обшуку в дворі та в будинку М., який обвинувачувався в хуліганстві, слідчий мав інформацію про наявність у нього ножа, переробленого М. із старого штика, і кастета, що зберігалися М. у колодязі, загорнутими в промаслену тканину.

Якими засобами може скористатися слідчий для вилучення вказаних предметів?

Л і т е р а т у р а

Вандер М.Б. Научно-технические средства и их применение в правоохранительной деятельности//Руководство для следователей/Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Спеткова. - М.: ИНФРА-М ИПК, 1997. - С. 104-118.

Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3-х т. Т. 2 Частные криминалистические теории. - М.: Юристъ, 1997. - С. 117-174.

Иванов Л.А., Мавлюдов А.К. Комплекты научно-технических средств и их применение в следственной работе. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978.

Сорокин В.С., Дворкин А.И. Криминалистический комплект

слідователя (посібник по використанню). - М., 1985.

Гончаренко В.Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого. - К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 1972.

Тема 2. ФОТОЗЙОМКА НА МІСЦІ ПОДІЇ ЗА НЕСПРИЯТЛИВИХ УМОВ

(4 год.)

П л а н

1. Поняття та види несприятливих умов.
2. Особливості фотозйомки в умовах недостатнього освітлення.
3. Специфіка фотозйомки в умовах надмірного освітлення.
4. Фотозйомка за несприятливих погодних умов.
5. Фотозйомка великих площ.
6. Зйомка тісних та захащених приміщень.

Обладнання та матеріали

Назва обладнання	Коротка характеристика
1	2
1. Фотоапарати: “Зеніт-Е” з об’єктивом “Індустар 50-2”; “Київ 15”; “Київ 4м”	“Зеніт-Е” — однооб’єктивний дзеркальний фотоапарат з вмонтованим нез’єднаним експонетром та механізмом постійного візування. “Київ 15” — малоформатний дзеркальний фотоапарат з автоматичним встановленням експозиції. “Київ 4м” — малоформатний довгомірний фотоапарат.
2. Електронно-імпульсна лампа “Фотон”	“Фотон” — малогабаритне імпульсне джерело світла багаторазової дії; дозволяє здійснювати фотознімки зі всіма фотоапаратами, що мають гніздо синхроконтракту або контактне з’єднання в об’ємі фотоапарата. Ця лампа розрахована на живлення від мережі змінного струму 220 В або від перетворювача напруги типу ПН-70.

1	2
<p>3. Фотооб'єктиви: “Геліос 44”, “Мир-1”, “Граніт 11”</p>	<p>“Геліос 44” має велику світлосилу. Частіше використовується при зйомці з максимальними величинами видержки.</p> <p>“Мир 1” — ширококутний об'єктив. Має великий кут зору, велику світлосилу і велику глибину різкості. Зручний при зйомці з невеликих відстаней в тісних приміщеннях.</p> <p>“Граніт 11” — довгофокусний об'єктив. Дозволяє отримувати фотографії високої якості віддалених об'єктів крупним планом.</p>
<p>4. Світлофільтри: ЖС-12, ЖС-17, ЖЗ-5, ЖС-18, ОС-12, КС-1, БС-8.</p>	<p>ЖС-12 — жовтий, світлий, кратністю 1,5; майже правильно передає кольори, виділяє білі хмари. Використовується при зйомці пейзажів, місць події на відкритій місцевості, трупів, портретів та ін.</p> <p>ЖС-17 — жовтий середньої щільності, кратністю 1,5; виправляє передачу кольорів. Підвищує контрастність знімку, сильно виділяючи хмари.</p> <p>ЖЗ-5 — жовто-зелений, кратністю 1,5; використовується для покращення відтворення тонів на панхроматичних матеріалах, злегка послаблює повітряний серпанок і покращує передачу перспективи.</p> <p>ЖС-18 — жовтий, щільний, кратністю 2; дає деяке виправлення передачі кольорів. Затемнює небо, різко виділяє хмари. Значно підвищує контрастність зображення віддалених об'єктів.</p> <p>ОС-12 — оранжевий, кратністю 2,5; значно виправляє передачу кольорів. Небо в хмарах передає як грозове, значно підвищує контраст зображення. Використовується при зйомці телеоб'єктивом віддалених об'єктів. Незамінний при репродукції текстів документів.</p> <p>КС-1 — червоний, кратністю 5; викривлює звичайну передачу кольорів, червоне передає білим, блакитне — чорним. Використовується при зйомці віддалених об'єктів і створенні нічного ефекту. Знімок вдень при яскравому сонячному</p>

1	2
	освітленні відтворюється як виконаний в місячну ніч. БС-8 призначений для зйомки при яскравому сонці.
5. Бленди	Спеціальні насадки на фотооб'єктив, які захищають його від небажаних при зніманні променів світла.
6. Фотозбільшувач "Ленінград"	Настільний вертикальний проєкційний апарат з полуавтоматичним наведенням різкості з живленням від мережі змінного струму частотою 50 Гц і напругою 220 В. Призначений для одержання відбитків з негативів на чорно-білій або кольоровій плівці при розмірі кадрів 12x17, 18x24, 24x36 мм.
7. Фотобачок	Світлонепроникний фотобачок використовується для оброблення роликової плівки 35 мм.
8. Фотоплівка негативна	Ширина — 35 мм; довжина — 1,65 м; світлочутливість — 65 од. ГОСТу
9. Фотопапір	Картон глянсовий нормальний, розмір — 9x12, кількість — 50 арк. (у розрахунку на підгрупу).

Перше заняття присвячене ознайомленню студентів з видами несприятливих умов фотозйомки та зі специфікою процесу фотографування в цих умовах.

Так, при недостатньому освітленні використовується плівка з високим показником світлочутливості, встановлюються додаткові джерела світла, перевага віддається об'єктивам з широким діапазоном діафрагми. Враховуючи те, що при недостатньому освітленні видержка встановлюється максимальна, а часто і "вручну", потрібно застосовувати штатив і тросик. Бажано здійснити декілька пробних знімків при різних показниках видержки.

При надмірному освітленні необхідно за допомогою додаткових засобів нейтралізувати пряме попадання сонячних променів у кадр (відійти в тінь, прикрити об'єктив рукою або будь-яким предметом). Слід використовувати бленди. Рекомендується збільшення видержки. Доцільно застосовувати світлофільтри, що збільшують контрастність зображення (при цьому враховується необхідність змінити видержку залежно від типу світлового фільтру).

Під час дощу для одержання різких і контрастних знімків

фотозйомка відбувається з найбільш допустимо короткими видержками (не більше $1/125$). Якщо під час дощу світить сонце, знімання краще відкласти. В дощову погоду зйомку бажано проводити з укриття (вікно дому, салон автомобіля, навіс, парасолька), запобігаючи потраплянню краплин на об'єктив. Для усунення бліків та збільшення контрастності бажано використовувати світлофільтри, але дуже продумано.

Під час снігопаду фотозйомка здійснюється із укриття з застосуванням світлофільтрів і бленд, з встановленням найкоротшої видержки, але без додаткових джерел освітлення.

Фотозйомка при серпанку і тумані провадиться з використанням світлофільтрів. Залежно від щільності повітряного серпанку вибирається відповідний світлофільтр — від світло-жовтого до оранжевого. При тумані рекомендується застосовувати сині світлофільтри. Необхідно, у разі можливості, максимально скоротити відстань між камерою та об'єктом зйомки. Також треба намагатися уникнути переекспонування, тому що експонетр у тумані значно занижує показники, діафрагму слід встановити на один ступінь нижче.

Фотозйомку мокрих поверхонь та поверхонь, на яких можуть створюватися бліки (вода, пісок, сніг, лід), доцільно проводити проти джерел освітлення з використанням бленд. При застосуванні додаткових джерел освітлення треба ретельно вибирати місце їх розташування. За відсутності бленд і додаткових джерел освітлення необхідно джерело освітлення прикрити аркушем паперу для цигарок або нещільною білою тканиною.

Під час фотографування великої площі бажано використовувати панорамну зйомку. При виборі об'єктива перевагу слід віддати ширококутному. Для правильної передачі кольорів використовуються світлофільтри, а це потребує збільшення видержки. Для фотозйомки віддалених об'єктів застосовують кінооб'єктиви. При цьому існує складність в уточненні глибини різкості.

Фотографування тісних і захаращених участків місцевості та приміщень здійснюється шляхом панорамної зйомки. Найбільш ефективним прийомом є зйомка одного й того ж участку місцевості або предмета з декількох позицій. У більшості випадків доцільно фотографувати під кутом, близьким до прямого. Це дає можливість скласти згодом по знімках найбільш правильну уяву про форму предметів, їх розміри і взаєморозташування. Проте слід уникати зйомки з дуже малих відстаней. Чим ближче знаходиться об'єкт до камери, тим значніше викривлюється його зображення на знімку. Особлива

увага приділяється вибору місця зйомки для охоплення кадром більшої території.

При фотографуванні в умовах низьких температур рекомендується до зйомки тримати фотоапарат у теплі (в автомобілі, в приміщенні, під верхнім одягом); заздалегідь визначити місце зйомки, а також необхідну видержку та діафрагму для фотографування певних об'єктів; на місці зйомки витягти фотоапарат, швидко встановити відстань до об'єкта, провести зйомку і негайно сховати апарат в укриття. Рекомендується такий темп зйомки: 2 — 3 кадри через 2 — 3 хвилини. Кожний об'єкт фотографується декілька разів. Експозицію першого кадру визначають експонетром, а при зйомці другого діафрагму відкривають на одну позначку. Це пов'язано з тим, що фотоплівка при низьких температурах трохи втрачає чутливість. Зйомку доцільно здійснювати з сильно задіафрагмованим об'єктивом (1:8, 1:11, 1:16).

На цьому ж занятті студенти знайомляться з принципом роботи електронно-імпульсної лампи (фотоспалаху) "Фотон", а також з особливостями фотозйомки за допомогою фотоапарата "Зеніт-Е" та електронно-імпульсної лампи (далі — ЕІЛ).

Спектр світлового випромінювання ЕІЛ близький до сонячного, тому вона може використовуватися як для чорно-білої, так і для кольорової фотографії. Енергія спалаху — до 40 Дж, час свічення — $1/2000$ с, кут розсіву світлового потоку — близько 45° .

Фотоапарат з'єднується з освітлювальним пристроєм (ЕІЛ) за допомогою спеціальної планки і синхронного шнура. На планці є два гвинти, один з яких вгвинчують у штативне гніздо камери, а другий — в нижню частину ручки лампи.

Штекер синхронно-контактного шнура вставляють у штепсельний роз'єм фотоапарата.

Імпульсна лампа може працювати від мережі змінного струму напругою 127 або 220 В та від акумулятора.

Включення в мережу здійснюється за допомогою електричного шнура з вишкою, що є в фотонаборі. При цьому вимикач, розташований на верхній частині блоку живлення, треба встановити таким чином, щоб його стрілка вказувала на цифру величини напруги в мережі.

Через 8 — 10 с після вмикання шнура в мережу на корпусі ЕІЛ загоряється неонева лампочка і починає мигтати. Енергія спалаху в цей час складає приблизно половину максимальної. Повна зарядка конденсатора ЕІЛ, що забезпечує спалах енергією, складає

приблизно 40 Дж і відбувається через 15 — 20 с після вмикання в мережу. При повній зарядці конденсатора неонova лампочка перестає мигіти і горить постійно. Це означає, що ЕІЛ готова до роботи.

Підзарядка конденсатора за вказаний вище час відбувається автоматично. Черговий знімок можна робити тільки після повної зарядки конденсатора, про що свідчить неонova лампочка, яка горить постійно.

У разі необхідності вилку щура можна виймати з розетки для проведення зйомки. Проте після кожного знімку потрібно вмикати вилку в мережу для зарядки конденсатора.

Зйомка фотоапаратом “Зеніт-Е”, з’єднаним з ЕІЛ, можлива при видержці 1/20 — 1/30 с. Більш короткі видержки виключають використання електронних ламп, бо режим роботи затвора камери в цьому випадку не збігається з тривалістю світлового спалаху.

Оскільки зйомка провадиться з однією видержкою, експозиція регулюється зміною діючого отвору діафрагми. Позначку для встановлення діафрагми вибирають залежно від відстані до об’єкту зйомки і чутливості плівки по шкалі (таблиці), розташованій на тильній стороні корпусу ЕІЛ.

Після завершення підготовки фотоапарата та ЕІЛ до зйомки студенти виконують лабораторну роботу.

Завдання до лабораторної роботи № 1.

1. Сфотографувати з фотоспалахом:

- а) загальний вид місця події;
- б) центральний вузол місця події.

2. Виготовити фототаблицю за встановленими правилами та скласти фрагмент протоколу огляду місця події (див. зразки 1, 2).

Кожен студент на практиці вивчає техніку фотозйомки в умовах недостатнього освітлення.

Наприкінці заняття студенти під керівництвом викладача здійснюють процес проявлення плівки (негативний процес) у фотолабораторіях кафедри.

Друге заняття відведено для відпрацювання в фотолабораторіях процесу виготовлення фотознімків (позитивного процесу) та для оформлення лабораторної роботи.

Вона подається викладачеві на наступному занятті.

У фрагменті протоколу огляду місця події має бути детально описано:

— найменування об’єкта або моменту слідчої дії, зафіксованих фотозйомкою;

- видержка та діафрагма при фотозйомці;
- вид та спосіб фотозйомки;
- модель фотоапарата, марка та номер об'єктива;
- матеріал для негативного процесу;
- освітлення, при якому провадилася фотозйомка;
- додаткові пристосування (фотоспалах, світлофільтри та ін.).

Зразок 1

У процесі огляду місця події були сфотографовані: 1) торговельний зал магазину “Дружба” (оглядовий знімок), видержка _____, діафрагма _____; 2) вітрини ювелірного відділу (вузловий знімок), видержка _____, діафрагма _____. Фотозйомка провадилася камерою _____ з об'єктивом _____ № _____ на фотоплівку чутливістю _____ ГОСТу з використанням електронно-імпульсної лампи _____. Місця установки фотоапарату позначені на схематичному плані.

Підписи (слідчий, поняті, спеціаліст).

Зразок 2

Фототаблиця № _____
до протоколу огляду місця події від “___” _____ 199__р.

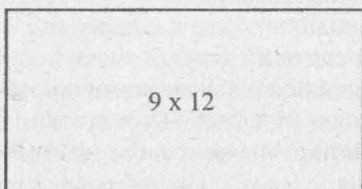

Фото № 1. Текст, який пояснює зміст знімка (оглядова зйомка)

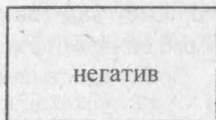
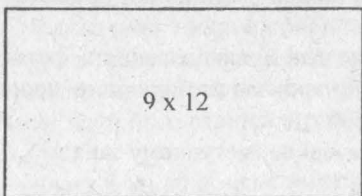

Фото № 2. Текст, який пояснює зміст знімка (вузлова зйомка)

Підписи (слідчий, поняті, спеціаліст).

Література

Криміналістика: Учебник/Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. - М.: Высш. шк., 1994. - С. 97-111, 249-254.

Колесниченко А.Н., Найдис И.Д. Судебная фотография. - Х.: Выща шк., 1981.

Осмотр места происшествия: Справочник следователя. - 2-е изд. - М.: Юрид. лит., 1982.

Салтевский М.В., Лысов Н.Н. Криминалистическая фотография, кинематография и видеозапись в правоохранительной деятельности. - К.: Акад. внутренних дел, 1993.

Тема 3. ВИЯВЛЕННЯ, ФІКСАЦІЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ МІКРООБ'ЄКТІВ — РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ. ВИКОРИСТАННЯ ЗБІЛЬШУВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ І ПРОМЕНІВ НЕВИДИМОЇ ЗОНИ СПЕКТРА

(4 год.)

П л а н

1. Поняття мікрооб'єктів — речових доказів. Їх призначення в розслідуванні злочинів.

2. Способи виявлення мікрооб'єктів при проведенні слідчих дій. Використання портативного набору “Молекула”, освітлювальної техніки, приборів огляду в невидимих променях.

3. Способи фіксації, вилучення і упаковки мікрооб'єктів та предметів — носіїв мікрооб'єктів.

4. Мікрофотозйомка мікрооб'єктів на предметі-носії.

Обладнання та матеріали

1. Набір науково-технічних засобів “Молекула”.

2. МБС-9 (МБС-1, МБС-2).

3. МС-51 (вивчаються в кабінеті експертної техніки).

4. Фотоапарат і фотоприлада для мікрофотозйомки.

5. Лупи.

6. Електроосвітлювачі (0І-9М, 0І-19).

7. Ультрафіолетовий освітлювач (УФО).

8. Пінцет.
9. Голки препарувальні.
10. Скальпель.
11. “Скотч” — клейка стрічка, відфіксований фотопапір або фотоплівка.
12. Аркуш білого паперу чи кальки.
13. Предмети-носії мікрооб’єктів:
  - шматочки деревини з мікрочастками волокон;
  - уламок цегли з волокнами, волоссям;
  - шматочки тканини з мікрочастками пилу, ґрунтового бруду, лакофарбових покриттів, тирса або ошурки з плямами ПММ;
  - шматочки тканини з ушкодженнями від іржавого металу, від брудного леза ножа тощо;
  - шматки дошок, тканини з вхідними отворами від вогнепальної зброї;
  - документи з ознаками підчисток, травлення;
  - конверти із залитими відбитками поштових штемпелів.

На початку заняття з’ясовується поняття мікрооб’єктів, яке акумулює поняття “мікрокількість речовини”, “мікрочастка”, “мікросліди” (фарби — ЛФП, пально-мастильних матеріалів — ПММ, епітелія, мікротрас на кулях, гільзах та інших об’єктах). Слід звернути увагу на поняття “мікросліди накладення” як скупчення мізерної кількості речовини, відокремленої від цілого об’єкта, з яким раніше дана речовина була органічно пов’язана (волокно одягу, обірвана нитка, уламок гудзика, волосся, тирса, ошурки, крихти тютюну, лікарських препаратів та ін.).

Після цього студенти вивчають:

- портативний набір науково-технічних засобів “Молекула” для роботи з мікрооб’єктами (див. рис. 5);
- збільшувальну техніку (лупи різної кратності, лупи з підсвічуванням, мікроскопи МБС-1, МБС-2, МБС-9, МС-51);
- електроосвітлювальну техніку 0І-19, 0І-9М, ліхтар акумуляторний;
- електронно-оптичний перетворювач (ЕОП) для дослідження об’єктів у інфрачервоній зоні, ультрафіолетовий освітлювач (УФО).

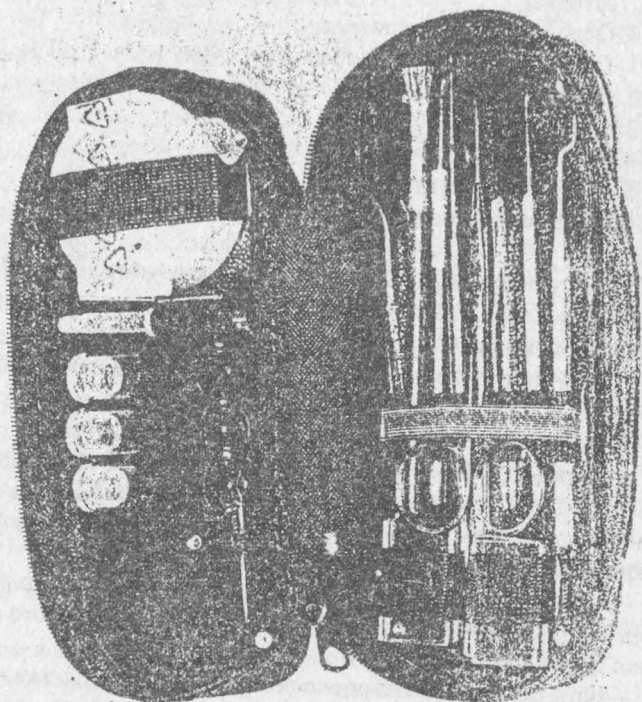

Рис. 5. Портативний набір науково-технічних засобів "Молекула" для роботи з мікрооб'єктами. Технічна характеристика: а) габаритні розміри (мм) — не більше 210-90-50; б) вага (кг) — не більше 0,6.

КОМПЛЕКТ "МОЛЕКУЛА"

1. Пінцет анатомічний прямиий.
2. Пінцет анатомічний зігнутий.
3. Клейка стрічка ЛТ-19.
4. Пакети поліетиленові з замком.
5. Ножиці манікюрні.
6. Лупа складана.
7. Пробірка з пробкою.
8. Піпетка.

9. Щіточка.
10. Скло предметне плоске.
11. Скло предметне з заглибленням.
12. Скребок.
13. Скребок зігнутий.
14. Зонд зігнутий.
15. Зонд зігнутий штиковий.
16. Лопатка-шпатель.

За участю викладача студенти відпрацьовують навички роботи з вказаними приладами та інструментами, проводять огляд з метою виявлення мікрооб'єктів на таких предметах-носіях, як:

— шматки деревини з мікрочастками волокон одягу або воєнних тварин;

— уламки цегли з волокнами одягу, з волоссям та ін.;

— шматки тканини з мікрочастками лакофарбових покриттів (ЛФП) або плямами пально-мастильних матеріалів (ПММ), з пиловим міроскупченням у швах і складках, з ґрунтовим забрудненням, з вкрапленням тирси та ошурок;

— шматки тканини зі слідами ушкоджень від гострих предметів (від забрудненого леза ножа, іржавого гвіздка, розбитого скла, поламаної дерев'яної рами та ін.);

— шматки дошки, тканини з вогнепальними ушкодженнями (вхідний отвір);

— документи зі слідами підчистки, травлення, з переклеєними фотокартками;

— кулі, гільзи з мікрослідами.

Так, за допомогою електроосвітлювача типу ОІ-19, лупи, препарувальної голки, пінцету та інших засобів виявляються скупчення бруду в щілинах і на плінтусах підлоги, в тріщинах підвіконників; у результаті використання УФО виникає люмінесценція жирних забруднень на тканині, пояску обтирання кулі зі сторони вхідного отвору, слідів крові на стиках облицьовувальної плитки у ванних кімнатах, щілинах підлоги та ін.

• Студенти навчаються:

— способам фіксації виявлених мікрооб'єктів;

— описуванню в протоколі слідчої дії, виготовленню схем, що додаються, малюнків місць скупчення мікрооб'єктів або розташування окремих мікрочасток на предметі-носії;

— мікрофотозйомці місць скупчення мікрооб'єктів на пре-

дметі-носії та окремих мікрооб'єктів;

— збереженню локалізації мікрооб'єктів на носії (доцільно використовувати стрічку "скотч", спеціальну клейку стрічку з дублюючим шаром, що придатна для зберігання навіть мікросубстанцій крові та інших виділень біологічного походження).

На занятті слід засвоїти за допомогою засобів криміналістичної техніки способи вилучення і упаковки об'єктів-носіїв (або псевдоносіїв) мікросубстанцій таким чином, щоб було забезпечене їх зберігання і локалізація. Застосовуються способи фізичного моделювання виявлених мікрооб'єктів (перенесення з поверхні носія, крім картону, паперу, ворсистих тканин) на липку поверхню дактилоплівки чи клейкої стрічки, на зволожений емульсійний шар відфіксованої неекспонованої фотоплівки чи фотопаперу з подальшим накриванням склом або прозорою плівкою).

Звертається увага на збереження окремих мікрооб'єктів (упаковка в пакетики з білого паперу чи кальки, до скляних флаконів, на предметне скло з заглибленням і покривним склом, що окантовуються по периметру).

Розглядаються випадки, коли окремі мікрооб'єкти допускається знімати з предмета-носія:

— якщо вони вільно знаходяться на носії і характер зв'язків з ним, локалізація належним чином зафіксовані;

— якщо їх можна втратити під час огляду, транспортування або зберігання;

— якщо внаслідок громіздкості предмета-носія або з інших причин вилучення його неможливе.

На занятті за вибором викладача студентам пропонується виконати одне чи декілька завдань.

Завдання 17. Під час огляду квартири К., підозрюваного у вбивстві Л., слідчий звернув увагу на те, що підлога в кухні свіжовискоблена та вимита.

В яких місцях треба шукати можливі мікросліди крові? Які для цього необхідно застосувати науково-технічні засоби і способи? Здійснити вилучення мікрослідів. Упакувати їх.

Завдання 18. Працівники міліції затримали С. і доставили його у відділення міліції. Потерпіла Н. і очевидці вказують на нього як на людину, яка зірвала з Н. хутрову шапку.

Де та які мікрооб'єкти треба шукати у затриманого? Які науково-технічні засоби і способи слід використовувати? Яким чином

необхідно вилучити і упакувати виявлені мікрооб'єкти?

Завдання 19. На трасі виявлено труп невідомої особи. На одязі потерпілого помітні невеликі плями, схожі на мастило, і краплення твердих часток червоного кольору.

Які науково-технічні засоби слід застосувати для перевірки версії про характер плям? Як забезпечити зберігання та локалізацію речовини плям і мікрочасток червоного кольору на одязі потерпілого?

Завдання 20. Під час обшуку в кабінеті Б., який підозрюється в отриманні хабара, в корзині для паперів було виявлено пом'ятий відкритий конверт без напису.

Які мікросліди можуть бути на ньому? Як забезпечити їх зберігання? Які науково-технічні засоби і способи слід використати під час вилучення?

Завдання 21. У зв'язку з ДТП у водія вилучено посвідчення на управління вантажним автотранспортом, яке викликало сумніви в його справжності (помітні незначні ушкодження захисної сітки бланку навколо фотокартки і в місці написання першої букви прізвища).

Які науково-технічні засоби і способи треба використати під час огляду посвідчення? Яким чином зафіксувати виявлені мікросліди?

Під час вирішення завдань свої дії щодо виявлення, фіксації та вилучення мікрооб'єктів (предмета-носія) слід описати у фрагменті протоколу огляду місця події.

Наприкінці заняття проводиться мікрофотозйомка. За участю викладача студенти фотографують предмет-носії і виявлені мікрооб'єкти, виготовляють фототаблицю.

Проявлення фотоплівки, друкування фотознімків, виготовлення фототаблиць студенти здійснюють самостійно в позааудиторний час.

Складений фрагмент протоколу з додатком у вигляді фототаблиці подаються викладачеві як лабораторна робота № 2 наступного заняття.

Література

Криміналістика: Учебник для юрид. вузов/Под ред. В.А. Образцова. - М.: Юристь, 1997.

Криміналістика: Підручник для слухачів вузів системи МВС України/За ред. П.Д. Біленчука. - К.: АТІКА. - 1998. - С. 208-210,

Справочник следователя: Практич. посobie. - М.: Юрид. лит., 1990.

Кириченко А.А. Основы судебной микрологии: Монография. - Днепропетровск: Пороги, 1994.

Кириченко А.А., Клименко Н.И. Курс судебной микрологии: Учеб. посobie. - Ч. III. Общие положения собирания микрообъектов. - Днепропетровск: ДГУ, 1994.

Тема 4. ЗВУКОЗАПИС ТА ВІДЕОЗЙОМКА В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ (4 год)

П л а н

1. Матеріально-правові засади та процесуальні вимоги щодо використання звукозапису і відеозйомки в кримінальному судочинстві.

2. Особливості звуко-, відеоапаратури та її використання в судово-слідчій практиці.

3. Основні випадки застосування звукозапису та відеозйомки на попередньому слідстві та в суді.

4. Практичні способи використання звукозаписувальної та відеознімальної техніки.

Обладнання та матеріали

1. Портативний магнітофон ("Протон-411", "Спутник" та ін.).
2. Фонограма.
3. Портативна відеокамера ("Panasonic", "Sony" та ін.).
4. Відеоплівка.

Заняття починається з обговорення правових засад використання звукозаписувальної та відеознімальної техніки, що закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві та інших нормативних актах України, зокрема:

— у ст. 85¹ КПК України вказується, що звукозапис можна

застосовувати при допиті підозрюваного, обвинуваченого, свідка і потерпілого, при очній ставці, пред'явленні для впізнання, відтворенні обстановки й обставин події та при інших слідчих діях під час попереднього розслідування, а також при розгляді справи в суді;

— згідно зі ст. 85² КПК кінозйомку та відеозапис можна застосовувати при провадженні огляду, обшуку, відтворенні обстановки й обставин події та при здійсненні інших слідчих дій;

— відповідно до ст. 114 КПК при провадженні різних слідчих дій слідчий вправі використовувати машинопис, звукозапис, стенографування, фотографування, кінозйомку та відеозапис;

— ст. 8 Закону “Про оперативно-розшукову діяльність” вказує на право підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, знімати інформацію з каналів зв'язку, провадити спостереження в громадських місцях з використанням фото-, кіно-, відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів;

— ст. 15 Закону “Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю” надає можливість застосування спеціальних технічних засобів у боротьбі з організованою злочинністю, а саме: фіксувати і документувати розмови та інші дії осіб за наявності підстав про їх причетність до організованої злочинної діяльності. Фактичні дані, одержані та зафіксовані співробітниками спеціальних підрозділів з використанням технічних засобів, можуть бути визнані доказами в судочинстві.

При розгляді другого питання вивчаються матеріальна частина магнітофона “Протон-411”, відеокамери “Panasonic” або “Sony”, техніка звукозапису та відеозйомки, відтворення запису (рис. 6, 7).

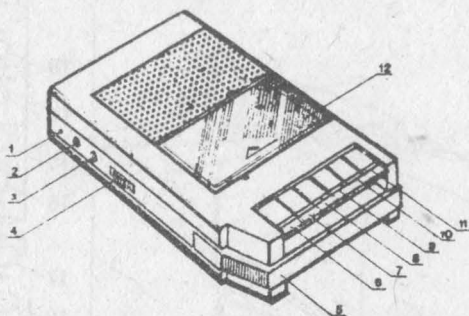

Рис. 6. Магнітофон "Протон-411": 1 — гніздо для підключення джерела струму; 2 — гніздо для підключення зовнішнього мікрофону; 3 — гніздо лінійного виходу та для підключення радіотелевізійного приймача; 4 — регулятор звуку; 5 — ручка для переноски; 6 — клавіша запису; 7 — клавіша перемотки назад; 8 — клавіша перемотки вперед; 9 — клавіша зупинки та підйому касети; 10 — клавіша відтворення; 11 — клавіша тимчасової зупинки; 12 — кришка касетопріймача

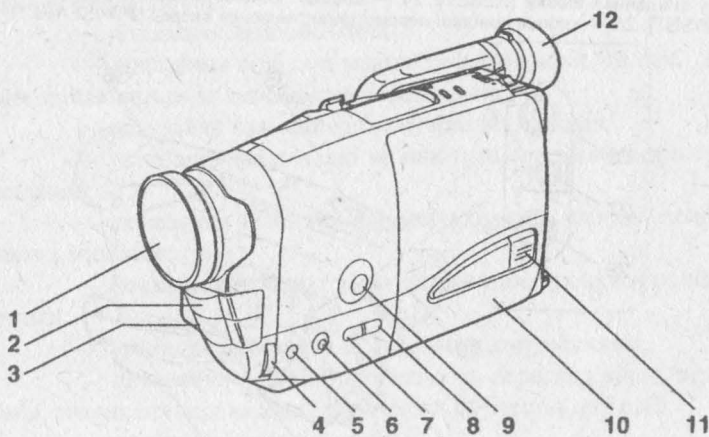

Рис. 7. Відеокамера "Panasonic - NV - RX11EN/EU" (див. також с. 41): 1 — кришка об'єктиву; 2 — сенсор балансу білого; 3 — мікрофон; 4 — регулятор фокусування; 5 — кнопка фокусування [FOCUS]; 6 — кнопка задньої підсвітки [BACKLIGHT]; 7 — кнопка плавного введення/виведення зображення та звуку [FADE]; 8 — кнопка балансу білого [W.B.]; 9 — кнопка автоматичної експозиції [PROGRAMME]; 10 — касетний відсік; 11 — кнопка замкнення касетного відсіку [LOCK]; 12 — окулярник

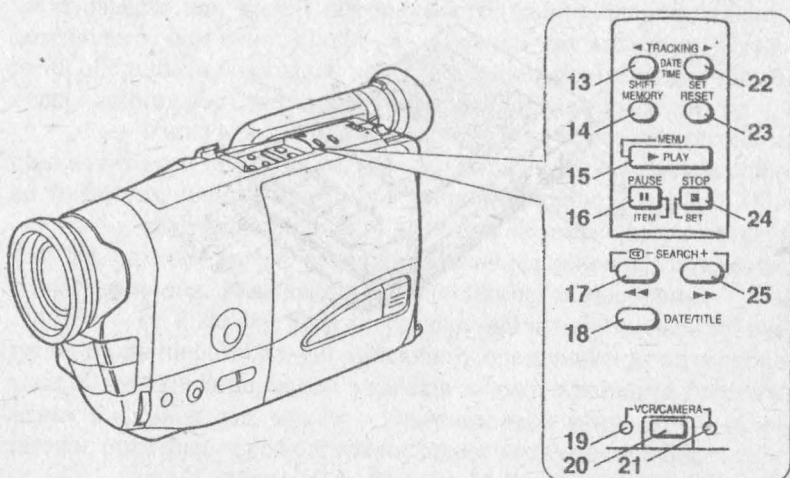

Рис. 7. Продовження. 13 — кнопка зсуву дати/часу (кнопка регулювання трекінгу) [DATE/TIME, SHIFT] ◀ TRACKING]; 14 — кнопка пам'яті [MEMORY]; 15 — кнопка відтворення/кнопка меню [PLAY/MENU]; 16 — кнопка паузи/кнопка вибору позиції [PAUSE/ITEM]; 17 — кнопка швидкої перемотки/відтворення назад [◀◀ /-SEARCH]; 18 — кнопка дати/часу/титрів [DATE/TITLE]; 19 — лампа режиму/відтворення [BKMCVCR]; 20 — кнопка переключення режиму BKM/камера [VCR/CAMERA]; 21 — лампа режиму/запис/камери [CAMERA]; 22 — кнопка установки дати/часу/кнопка регулювання трекінгу [DATE • TRACKING]; 23 — кнопка збросу лічильника плівки [RESET]; 24 — кнопка зупинки/кнопка установки позиції [STOP/SET]; 25 — кнопка швидкої перемотки/відтворення вперед [▶▶/SEARCH+]

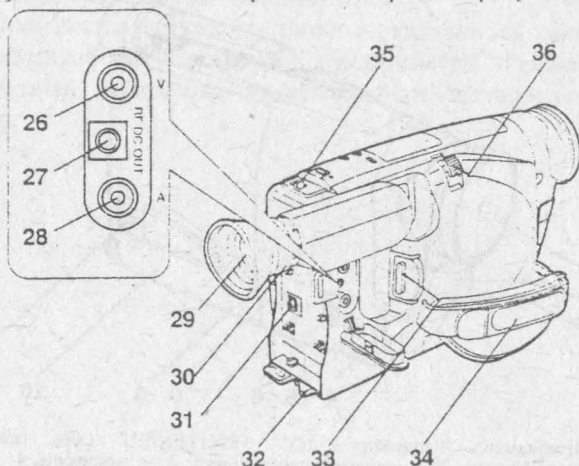

Рис. 7. Продовження. 26 — вихідне відеогніздо [VIDEO OUT]; 27 — радіочастотне вихідне гніздо постійного струму [RF DC OUT]; 28 — вихідне аудіогніздо [AUDIO OUT]; 29 — шукач; 30 — кільце коректору окуляра; 31 — вхідне гніздо постійного струму [DC IN]; 32 — ричаг викиду батареї [◀ BATTERY EJECT]; 33 — кнопка Старт/Стоп; 34 — захоплюючий ремінь; 35 — ричаг викиду касети [▲ EJECT]; 36 — ричаг траєкції [W • T]

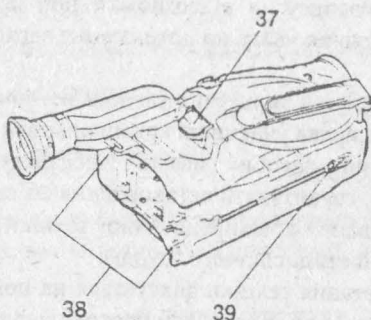

Рис. 7. Закінчення: 37 — перемикач джерела струму [POWER];
38 — фіксатори плечевого реміню; 39 — розетка треножника

Третє питання передбачає розгляд випадків, коли найдоцільніше використовувати звукозапис та відеозйомку для фіксації такого:

- свідчення осіб, які з'явилися з повинною, або заявників про вчинений злочин;
- показання неповнолітніх;
- показання осіб, які мають дефекти мови, та осіб, допит яких здійснюється за допомогою перекладача;
- показання важкохворих потерпілих, свідків;
- показання свідків, які не мають змоги з'явитися в судове засідання;
- показання осіб, які звинувачуються в скоєнні особливо тяжких злочинів;
- показання осіб, які підлягають судово-психіатричній експертизі;
- проведення допитів за окремими дорученнями;
- пояснення осіб, які коментують перегляд кіно-, відеофільмів, знятих при проведенні слідчих дій за участю цих осіб;
- показання на очній ставці;
- допит осіб, які на попередніх допитах давали суперечливі свідчення.

Під час розгляду цих випадків викладач пропонує фрагменти фонограм із матеріалів слідчої практики.

У четвертому питанні з'ясовуються тактичні особливості застосування звукозапису та відеозйомки при проведенні слідчих дій. Необхідно звернути увагу на дотримання загальних вимог, а саме:

а) використання технічних засобів не повинно порушувати законні інтереси та права учасників кримінального процесу;

б) технічні засоби мають забезпечувати одержання об'єктивних даних, гарантувати встановлення об'єктивної істини;

в) застосування криміналістичної техніки не повинно суперечити професійній етиці слідчого (судді);

г) використання техніки фіксується на попередньому слідстві в протоколі слідчої дії, в суді — у протоколі судового засідання.

Застосування відеотехніки необхідно планувати за такою формою:

План
використання відеозйомки під час _____

№ п/п	Момент слідчої дії, що підлягає фіксації відеозйомкою	Місце та умови зйомки	Метод зйомки	Примітки

Зразки фіксації слідчих дій з використанням звукозапису

1. Допит обвинуваченого

У разі використання звукозапису не рекомендується починати допит відразу після запрошення допитуваного в приміщення. Необхідно надати йому змогу освоїтись. У ряді випадків доцільно поговорити з ним на теми, що безпосередньо не стосуються допиту (це лише загальне правило, з тактичних міркувань інколи доцільно починати допит негайно).

У присутності допитуваного в протоколі вказуються дата і місце проведення допиту, посада, звання, прізвище особи, яка проводить допит, та осіб, які беруть участь у цій слідчій дії, час початку допиту, прізвище, ім'я та по батькові допитуваного.

Після цього магнітофон вмикається на режим "запис", особа, яка допитує, говорить:

"Мною _____ слідчим _____
старшим тощо орган прокуратури чи МВС, звання, прізвище

_____, допиту-
слідчого, дата допиту, місце допиту (кабінет слідчого, приміщення райвідділення МВС)

ється як обвинувачений громадянин _____
прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого

Повідомляю Вам, громадянин _____
прізвище обвинуваченого

що разом зі складанням протоколу під час допиту буде використо-
вуватися звукозапис за допомогою магнітофону _____,
марка

магнітна плівка _____ зі швидкістю руху її _____
тип плівки см с

Допит розпочато _____"
година, хвилини

Якщо в допиті беруть участь прокурор, захисник, педагог, законний представник обвинуваченого, перекладач, то після фіксації часу початку допиту повідомляються свідчення про цих осіб. Якщо звукозапис проводиться не особою, яка допитує, а запрошеним для цього спеціалістом, то вказуються дані про нього.

При допиті особи, яка не досягла 16-ти років, у присутності її законного представника або педагога останні також повідомляють-
ся про застосування звукозапису.

"Обвинувачений, назвіть своє прізвище, ім'я та по батькові, число, місяць та рік народження".

Далі встановлюються інші анкетні дані. Кожна відповідь водночас заноситься до протоколу. Зупиняти магнітофон під час запису цих даних в протокол не є доцільним.

"Обвинувачений _____, роз'яснюю Вам, що
прізвище

згідно зі ст. 142 КПК України Ви маєте право: знати, в чому Ви звинувачуєтеся; давати пояснення щодо пред'явленого звинувачення; представляти докази; заявляти клопотання про допит свідків, про проведення очної ставки, про залучення до справи доказів, а також заявляти клопотання з усіх інших питань, що мають значення для встановлення істини у справі; заявляти відвід слідчому, прокурору, експерту, спеціалісту, перекладачу; з дозволу слідчого бути присутнім під час проведення окремих слідчих дій; знайомитися з усіма матеріалами справи після закінчення попереднього слідства; мати захисника; подавати скарги на дії та рішення слідчого і про-

курора”.

Якщо в допиті беруть участь педагог, законний представник або перекладач, їм також роз'яснюють їхні права, спеціаліст попереджується про відповідальність за відмову або ухилення від виконання своїх обов'язків, а перекладач — про відповідальність за завідомо неправильний переклад.

“Перед початком допиту Ви ознайомилися з постановою від _____, відповідно до якої Ви звинувачуєтесь

число, місяць, рік

викладається сутність обвинувачення та вказується стаття КК

Чи зрозуміли Ви обвинувачення та чи визнаєте себе винним?”

Відповідь заноситься до протоколу.

“Прошу своїм підписом підтвердити правильність запису Вашої відповіді, а потім дати свідчення стосовно пред'явленого обвинувачення”.

Далі допит проходить так само, як він здійснювався б без використання звукозапису. Обвинуваченому надається можливість вільно викладати обставини справи, після чого йому ставлять запитання, основні з яких, по можливості, мають бути підготовлені заздалегідь і викладені на письмі.

У випадку необхідності відтворення під час допиту фонограми іншої слідчої дії або інших фонограм слідчий говорить:

“Прошу Вас тимчасово зупинити свідчення, бо зараз буде відтворена фонограма (називає, яка або її епізод)”.

Якщо другого магнітофону для відтворення протоколу немає і в зв'язку з цим звукозапис допиту тимчасово призупиняють, допитуваному оголошують:

“Звукозапис на час відтворення фонограми припиняється”.

Якщо відтворюється не вся фонограма, то вказується, з якої фрази вона починається і якою закінчується. Ці фрази слідчий повинен записати в чернетку з метою подальшого перенесення до протоколу.

Після закінчення відтворення слідчий говорить:

“Допит обвинуваченого _____, припинений на фразі

прізвище

_____, продовжується”.

вказується фраза

У ході допиту інколи, залежно від його складності, доцільно

робити нотатки для складання в подальшому протоколу.

По закінченні допиту слідчий оголошує:

“Обвинувачений _____, прізвище зараз буде відтворена фо-

нограма Ваших показань. Якщо при прослуховуванні у Вас виникнуть зауваження або доповнення, Ви можете зробити їх після закінчення відтворення”.

Магнітофон зупиняється, магнітна плівка повертається в початкову позицію, відбувається відтворення фонограми допиту.

Під час цього слідчий може продовжувати робити замітки або починати складання протоколу.

Після закінчення відтворення звукозапису магнітофон знову вмикається в режим “запис”, слідчий говорить:

“Ви щойно прослухали свої свідчення. Чи бажаєте їх доповнити?”

Доповнення записуються на магнітну плівку і відтворюються в тому ж порядку, що й увесь допит.

“Чи правильно записані Ваші свідчення на магнітну плівку?”

Фіксується відповідь.

“Зараз Ваші свідчення будуть викладені на письмі — в протоколі. На цей час магнітофон вимикається”.

Слідчий приступає до складання протоколу. В цей час магнітофон знову можна увімкнути на режим “відтворення” для уточнення окремих деталей звукозапису.

Протокол підписується слідчим та допитуваним, що засвідчує правильність протоколу та звукозапису.

Після цього магнітофон вмикається знову в режим “запис”, слідчий запитує:

“Чи правильно зафіксовані Ваші свідчення в протоколі, з яким ви щойно ознайомилися?”

Фіксується відповідь, а слідчий закінчує допит такою фразою:

“Допит обвинуваченого _____, прізвище включаючи час на відтворення фонограми та протоколювання, закінчений _____”.
дата, година, хвилини

Запис зупиняється. Магнітна плівка перемотується так, щоб вона набула вихідної позиції. Касета виймається з магнітофону, на ній робиться наклейка з написом:

“Допит обвинуваченого _____”
прізвище, дата, листи справи

Касету кладуть у поліетиленовий пакет, а потім у картонну коробку з пояснювальним написом:

“Фонограма допиту обвинуваченого _____”
прізвище, ім'я, по батькові

Додаток до протоколу допиту _____ Слідчий _____”
дата, листи справи підпис

2. Допит свідка (потерпілого)

У присутності допитуваного свідка в протоколі вказуються: дата, місце та час початку проведення допиту, посада, звання і прізвище допитуваного та інших осіб, які беруть участь у допиті, прізвище, ім'я та по батькові свідка.

Після цього магнітофон вмикається в режим “запис”, слідчий говорить:

“Мною, слідчим _____”
(орган прокуратури, МВС, звання, прізвище, дата, час початку допиту)

допитується як свідок _____”
прізвище, ім'я, по батькові

Повідомляю Вам, громадянин _____”
прізвище, ім'я, по батькові

що водночас зі складанням протоколу під час допиту буде використаний звукозапис за допомогою магнітофону _____ і магнітної плівки _____ зі швидкістю руху її _____”
марка тип см с

Попереджаю Вас, що відмова або ухилення свідків від дачі свідчень, а також дача завідомо неправдивих свідчень згідно зі ст. 178, 179 КК України є кримінально караними.

Прошу поставити підпис у протоколі для засвідчення того, що Ви попереджені про кримінальну відповідальність”.

Якщо в допиті беруть участь прокурор, законний представник неповнолітнього, педагог, перекладач, спеціаліст, то повідомляються дані про цих осіб. При використанні звукозапису не самим слідчим, а запрошеним з цією метою помічником, повідомляються дані і про нього. Спеціаліст попереджується про кримінальну відповідальність у разі відмови або ухилення від виконання своїх обов'язків, а перекладач — про відповідальність за завідомо непра-

вильний переклад.

Під час допиту неповнолітнього свідка в присутності його законного представника і педагога останні також повідомляються про використання звукозапису.

"Свідок, назвіть своє прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження".

З'ясовуються також інші анкетні дані допитуваного. Кожна відповідь заноситься до протоколу. Зупиняти магнітофон на цей час недоцільно.

Далі допит проводиться таким же чином, як він відбувався б без використання звукозапису. Основні запитання, які слідчий має намір поставити свідку, доцільно підготувати завчасно і викласти на письмі.

У разі необхідності відтворення під час допиту фонограми іншої слідчої дії слідчий говорить:

"Прошу Вас тимчасово зупинити дачу свідчень у зв'язку з тим, що зараз буде відтворена фонограма (називається, яка або який епізод)". Технічні дані відтворення здійснюються таким же чином, як і під час допиту обвинуваченого.

Після закінчення відтворення слідчий говорить:

"Допит свідка _____, зупинений на фразі ... (вказу-

прізвище

ється фраза, на якій був перерваний допит), продовжується".

Після допиту слідчий оголошує:

"Свідок _____, зараз буде відтворена фонограма Ваших

прізвище

свідчень. Якщо при прослухованні у Вас виникнуть зауваження та доповнення, Ви можете їх зробити після закінчення відтворення".

Магнітофон зупиняється, магнітна плівка повертається в початкову позицію, здійснюється відтворення фонограми допиту. Під час цього свідок може робити замітки.

Після закінчення відтворення фонограми магнітофон знову вмикається в режим "запис", слідчий говорить:

"Ви щойно прослухали свої свідчення. Чи бажаєте їх доповнити?"

Зроблені доповнення записуються на магнітну плівку і відтворюються в такому ж порядку, що й увесь допит.

"Чи правильно записані Ваші свідчення на магнітну плівку?"

Фіксується відповідь свідка.

дата, час початку слідої дії)

почата перевірка показань обвинуваче-

ного _____ з додержанням вимог ст. 194 КПК України".
прізвище, ім'я, по батькові

Під час цього висловлювання відеокамера прямується на слідчого і обвинуваченого, який стоїть поруч з ним.

"У слідчій дії беруть участь і такі особи: _____".

Слідчий називає їх. При цьому відеокамера спрямована на них.

"Обвинувачений та всі учасники слідчої дії повідомляються про те, що під час її проведення використовується відеозапис, який здійснюється спеціалістом _____ за допомогою

(посада, прізвище, ініціали)

відеомагнітофона _____ на плівці _____ зі швидкістю _____
марка тип см с

Роз'яснюю всім учасникам слідчої дії, що відповідно до ст. 194 КПК України Ви маєте право після її закінчення зробити зауваження, які підлягають занесенню до протоколу.

Обвинувачений _____, де і що Ви маєте намір по-

прізвище

казати під час перевірки показань на місці Ваших попередніх свідчень?"

Фіксуються відповіді обвинуваченого, для уточнення яких слідчий може ставити запитання. Відеокамера в цей час спрямована на слідчого, обвинуваченого та інших, які стоять поруч.

Слідчий говорить:

"На час переміщення до місця, де будуть перевірятися Ваші свідчення, відеозапис зупиняється".

Якщо під час прямування до вказаного місця обвинуваченому ставляться запитання про напрямок руху, відеозапис поновлюється, камера спрямовується на особу, яка ставить запитання, та обвинуваченого, після чого запис знову припиняється, про що кожного разу попереджує слідчий. Коли прибувають до місця, відеозапис поновлюється, обвинуваченому пропонується показати на місці все те, що підтверджує раніше дані ним свідчення, відповісти на запитання. Відеозапис здійснюється безперервно, зупиняється лише за технічними обставинами (зміна касети), про що обов'язково повідомляється.

Після закінчення слідчої дії слідчий говорить:

“Перевірка показань обвинуваченого _____ закінчена
прізвище

_____. Відеозапис зупиняється, його матеріали будуть про-
година, хвилини

демонстровані учасникам слідчої дії”.

Якщо для демонстрації є умови, то відеофонограма відтворюється негайно або це відбувається після повернення в кабінет слідчого.

Після відтворення матеріалів відеозапису апаратура знову вмикається на “запис”, відеокамера спрямовується на обвинуваченого, йому ставиться запитання:

“Обвинувачений _____, чи підтверджуєте Ви пра-
прізвище

вильність продемонстрованих матеріалів відеозапису та чи хотіли б Ви їх доповнити?”

Фіксується відповідь.

“Чи є доповнення у інших учасників слідчої дії?”

Фіксуються відповіді, при цьому відеокамера спрямовується на особу, яка говорить, після чого слідчий оголошує, що відеозапис закінчений. Слідчий приступає до написання протоколу. Протокол підписують всі учасники слідчої дії.

Матеріали відеозапису додаються до протоколу в такому ж порядку, як і матеріали звукозапису.

Л і т е р а т у р а

Найдис И.Д. Судебная кинематография и видеозапись. - Х.: Вища шк., 1986.

Леви А.А., Горинов Ю.А. Звукозапись и видеосъемка в уголовном судопроизводстве. - М.: Юрид. лит., 1983.

Скоромников К.С. Применение звукозаписи, видеосъемки и фотографии//Руководство для следователей/Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. - М.: ИНФРА-М, 1997. - С. 117-122.

Криминалистика: Учебник для вузов/Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. - М.: Высш. шк., 1994. - С. 97-111.

Криміналістика: Підручник/За ред. П.Д. Біленчука. - К.: Атіка, 1998.

Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник/За ред. В.Ю. Шепітько. - Х.: Право, 1998.

З М І С Т

Тема 1. Технічна оснащеність слідчого апарату. Засоби виявлення, фіксації та вилучення слідів	3
Тема 2. Фотозйомка на місці події за несприятливих умов	24
Тема 3. Виявлення, фіксація та вилучення мікрооб'єктів — речових доказів. Використання збільшувальної техніки і променів невидимої зони спектра	31
Тема 4. Звукозапис та відеозйомка в кримінальному судочинстві.....	37

Навчальне видання

**ПЛАНИ ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ
ДО ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ПРАКТИКУМ З КРИМІНАЛІСТИКИ”**

для студентів V курсу

Укладачі: ШЕПІТЬКО Валерій Юрійович,
КОНОВАЛОВА Віолета Омелянівна,
МАТУСОВСЬКИЙ Григорій Абрамович,
АХТИРСЬКА Наталія Миколаївна,
БУЩАН Олег Петрович,
ГРУЗКОВА Валентина Гаврилівна,
ЛИТВИНЕНКО Вадим Олексійович,
ЯРАМИШ'ЯН Шаген Шабойович

Відповідальний за випуск *В.Ю. Шепітько*

Редактор *Г.О. Гришакова*
Коректор *В.В. Христенко*

План 1998, поз. 45.

Підп. до друку 12.10.1998. Формат 84x108 ¹/₃₂. Папір друк. № 2.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,9. Облік.-вид. арк. 3,11. Вид. № 22.
Тираж 800 прим. Зам. № 424. Ціна договірна.

Редакційно-видавничий відділ
Національної юридичної академії України.
310024, Харків, вул. Пушкінська, 77

Друкарня
Національної юридичної академії України.
310024, Харків, вул. Пушкінська, 77